

اولین همایش ملی قرآن و روانشناسی

1st Conference on The Quran and Psychology

۲۲ تا ۲۴ تیرماه ۱۳۹۹

عنوان مقاله

مبانی اسلامی حدود رازداری در فرآیند مشاوره

نویسندگان

مرضیه محمص، عضو هیات علمی دانشگاه شهید بهشتی دانشکده الهیات و ادیان m_Mohases@sbu.ac.ir
یونس رضازاده#، دانشجوی دکتری مدرسی معارف قرآن و متون اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی

تهران، بزرگراه شهید چمران، خیابان یمن، میدان شهید شهریار، بلوار دانشجو، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده الهیات و ادیان

مقدمه

انسان هر قدر هم که از نظر فکری ترقی کرده و تجربه کسب کرده باشد، نمی تواند به تمامی ابعاد و زوایای یک مسئله اشراف پیدا کند. انسان با تبادل نظر و استفاده از آراء و اندیشه های دیگران از هدر رفت زمان نیز جلوگیری می کند. بنابراین مشورت و نظرخواهی از افراد متخصص و ناصح می تواند کلید حل بسیاری از مشکلات فردی و اجتماعی باشد.

یکی از اصول حرفه ای در امر مشاوره، رازداری است. در واقع، رازداری وسیله امنیت و حفظ حریم شخصی مراجعه کننده بوده، استقلال و خودمختاری او را مورد حمایت قرار می دهد. از این رو، رازداری را شالوده مشاوره کارآمد، تلقی می کنند. البته رازداری هم موضوعی قانونی و هم یک موضوع اخلاقی است.

راز در لغت به معنای « نهانی و آنچه در دل نهفته باشد » است. راز در اخلاق تنها شامل عیوب نمی شود زیرا گاهی راز حاوی عیب نیست ولی افشای آن موجب آبروریزی و ایذا می شود. افشای راز خواه به گفتار باشد یا به نوشتار یا به رمز و اشاره، و خواه آن چه نقل می شود از اعمال باشد یا از اقوال، و خواه عیب باشد یا غیر آن، این عمل افشای راز محسوب شده و صاحب آن نزد عقل و عقلا مذموم است.

برخلاف بعضی ردائل اخلاقی که استثنائاتی برای آن در کتب اخلاقی ذکر شده، در افشای راز هیچگونه استثناء بیان نشده است. در مقابل افشای راز، کتمان راز و سر نگهداری است که در روایات از صفات پسندیده شمرده شده است.

نظامنامه اخلاق حرفه ای سازمان نظام روانشناسی و مشاوره جمهوری اسلامی ایران در بخش دوم، بند چهارم در عنوان رازداری به اصول و ضوابط رازداری پرداخته است. در این بند به مواردی چون محافظت از اطلاعات محرمانه، اجتناب از دریافت اطلاعات اضافی، جلوگیری از سوء استفاده از گزارشات ثبت شده، رضایت کتبی برای ضبط جلسات پرداخته و در انتها موارد جواز نقض رازداری از سوی روانشناسان و مشاوران را بیان می نماید.

رازداری در فرایند مشاوره و پس از آن، موجب جلب اعتماد مراجعه کننده می شود. اگر مشاور بدون اذن و هماهنگی، راز مراجعه کننده را حفظ ننموده و آن را افشا کند، صدمات و عواقب نامطلوب و گاه جبران ناپذیری هم چون: ریخته شدن آبرو و هتک حیثت افراد، سلب آرامش روحی و روانی مراجعه کننده یا اطرافیان، ایجاد روح بی اعتمادی و بدبینی به حرفه و سرایت آن به جامعه و به مخاطره افتادن امنیت اجتماعی را در پی خواهد داشت و در نهایت، کار به نتیجه مطلوب خود نخواهد رسید.

در نظام نامه اخلاقی سازمان نظام روان شناسی و مشاوره جمهوری اسلامی ایران مصوب شهریور ماه ۱۳۸۶ مسئله رازداری مورد توجه ویژه قرار گرفته است؛ و نیز در نظام نامه های اخلاقی مشاوران سایر کشورها از جمله در نظام نامه اخلاقی انجمن مشاوره آمریکا نیز رازداری مهم ترین مسئله اخلاقی بوده، و در ضمن آن به چند روش رازداری و برخی مصادیق مبتلی به پرداخته شده است.

با توجه به آثار سوء افشای راز مراجعه کننده در بُعد فردی و اجتماعی، درک دقیق و صحیح از موارد استثناء کمک بسزایی در حفظ جایگاه مشاور و جلب اعتماد مراجعه کنندگان می نماید.

پژوهش حاضر در راستای بررسی مبانی قرآنی و روایی حدود رازداری در فرآیند مشاوره انجام گرفته است و سوالات پژوهش عبارتند از این که مصالح فردی و اجتماعی در رعایت حدود رازداری مشاوران کدامست؟ در این نوشتار با بهره گیری از قرآن و روایات اهل بیت علیهم السلام، مصالح فردی و اجتماعی رازداری مورد بررسی قرار گرفته است.

در ارتباط با حدود رازداری پیش تر نیز تحقیقاتی توسط سایر پژوهشگران انجام شده است. اکبر عروتی موفق در مقاله ای با عنوان «تحلیل اخلاقی مسئله افشای سر در فرایند مشاوره (با رویکرد اسلامی)» (۱۳۹۶) به صورت مفصل به توصیف و ضرورت رازداری در فرآیند مشاوره می پردازد ولی در تطبیق و تحلیل موارد جواز نقض رازداری کاستی هایی یافت می شود. هم چنین، احمد امامی راد و علی نقی فقیهی در مقاله ای با عنوان «مقایسه مسائل اخلاقی، رازداری و تقوا و دوری از شهوت پرستی در مشاوره اسلامی و نظام نامه اخلاقی انجمن مشاوره آمریکا» (۱۳۸۹) به مقایسه عناصر «رازداری» و «تقوا» و «دوری از شهوت پرستی» در مشاوره اسلامی و نظام نامه اخلاقی انجمن مشاوره آمریکا پرداخته است. ایشان مواردی را به عنوان موارد مجاز نقض رازداری بیان کرده اند؛ که البته به نظر می رسد به برخی موارد بیان شده اشکالاتی وارد باشد.

روش

در نظام نامه اخلاقی سازمان نظام روان شناسی و مشاوره جمهوری اسلامی ایران مصوب شهریور ماه ۱۳۸۶ مسئله رازداری مورد توجه ویژه قرار گرفته است؛ و نیز در نظام نامه های اخلاقی مشاوران سایر کشورها از جمله در نظام نامه اخلاقی انجمن مشاوره آمریکا نیز رازداری مهم ترین مسئله اخلاقی بوده، و در ضمن آن به چند روش رازداری و برخی مصادیق مبتلی به پرداخته شده است.

با توجه به آثار سوء افشای راز مراجعه کننده در بُعد فردی و اجتماعی، درک دقیق و صحیح از موارد استثناء کمک بسزایی در حفظ جایگاه مشاور و جلب اعتماد مراجعه کنندگان می نماید.

پژوهش حاضر در راستای بررسی مبانی قرآنی و روایی حدود رازداری در فرآیند مشاوره انجام گرفته است و سوالات پژوهش عبارتند از این که مصالح فردی و اجتماعی در رعایت حدود رازداری مشاوران کدامست؟ در این نوشتار با بهره گیری از قرآن و روایات اهل بیت علیهم السلام، مصالح فردی و اجتماعی رازداری مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته ها و نتایج

با عنایت به ضرورت و مصلحت های فردی و اجتماعی رازداری، گاهی در مقام عمل با اموری مواجه می شویم که مصالح آن امور با مصالح رازداری در تعارض و تزاخمند و به ناچار ملزم به تقدیم و ترجیح یکی از طرفین هستیم.

هر انتخابی بر پایه معیار و ملاکی بنا شده است. صرف نظر از این که آن تصمیم از چه مأخذی گرفته شده باشد ممکن است عقل، شرع یا عرف آن را تأیید نماید. گاهی پیامدها و آثار یک عمل چند سویه و دارای احکام متفاوت است که رعایت یکی مستلزم نقض دیگری است. دروغ مصلحت آمیز، شکنجه و ترور مخالفان یک حکومت مشروع و دادن رشوه برای رسیدن به حق خویش، نمونه هایی از اعمال دارای پیامدهای دوگانه اند.

فلاسفه اخلاق مسأله تعارض را در دو مقام مورد بررسی قرار می دهند: یکی مقام داوری و تشخیص تکالیف اخلاقی (تعارض فضائل) و دیگر در مقام عمل به تکالیف اخلاقی (تزاخم فرائض) و برای تشخیص موارد جواز و ترجیح یک معیار به قواعدی موسوم به دکترین آثار دوگانه (DDE) رجوع می کنند. این قواعد عبارتند از:

- خوبی یا حداقل خشنی بودن طبیعت و نفس عمل
- قصد عامل، خواه به عنوان وسیله و خواه به عنوان هدف، تحقق نتایج خوب باشد نه نتایج بد.
- آثار و پیامدهای (مستقیم و غیرمستقیم) خوب عمل، بر آثار بد آن به اندازه ای غلبه داشته باشد که انجام آن را موجه نماید

معیارهای اخلاقی، راهبردی برای تشخیص درست از نادرست است؛ لیکن این معیارها علاوه بر این که ممکن است در درون قلمرو خود اخلاق تعارض هایی را منجر شوند، چه بسا با معیارهای حوزه های دیگر مانند باورهای عرفی، الزامات قانونی نیز تعارض می یابند؛ در چنین مواقعی، تشخیص وظیفه سهل و آسان نیست.

در حوزه علوم اسلامی، عالمان اصول فقه این مسئله را در باب «تزاخم» مورد گفتگو قرار داده اند. در تعریف اصطلاح تزاخم آمده است: هرگاه در مقام عمل و اجراء دو حکم که از نظر شارع هر دو دارای ملاک هستند به صورت انتقافی جمع شوند به نحوی که مکلف نتواند هر دو را در زمان واحد امتثال کند، تزاخم میان دو حکم رخ داده است؛ به عبارت دیگر، تنافی دو حکم دارای ملاک، به سبب عدم قدرت مکلف در جمع میان آنها در مقام امتثال.

در حل تزاخم یکی از بهترین شیوه ها، ملاحظه نتایج افعال با توجه به غایت نهایی (قرب الهی) یا همان بهره بری از قاعده «تقدیم اهم بر مهم» است. بهترین دلیل تقدیم اهم بر مهم، عقل عملی است که آراء و سیره عقلاء هم با آن تطابق دارد. این قاعده را از مستقالات عقلیه برشمرده اند.

علمای اصول فقه در باب تزاخم و تشخیص اهم بر مهم، شاخص هایی عقلی و شرعی بیان نموده اند که می توان آن ها را در طرق زیر دسته بندی نمود:

۱. درجه بندی مصالح
 ۲. براساس انواع واجب و حرام
 ۳. براساس درجه بندی احکام تکلیفی
 ۴. تقدیم امر محتمل الاهمیه
- هرگاه هنگام تزاخم مرجعی خاص برای یک طرف نیافتیم از لحاظ عقلی همین که به یک طرف احتمال اهمیت بدهیم کفایت می کند.

بحث و نتیجه گیری

رازداری یکی از اصول حرفه ای پراهمیت در امر مشاوره، روان شناسی و مشاغل نظیر آن است؛ لذا در منشور اخلاقی روانشناسان و مشاوران کشورهای مختلف مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

اخلاق حرفه ای ایجاب می کند مشاوران همواره اطلاعات لازمی را که در فرایند مشاوره بدست می آورند به مثابه امانت در نظر بگیرند. و زمینه افشای اسرار مراجعین را در محافل خصوصی و مجامع عمومی فراهم ننمایند.

با عنایت به ضرورت و مصلحت های فردی و اجتماعی رازداری، گاهی در مقام عمل با اموری مواجه می شویم که رعایت مصالح آن امور بر مصالح رازداری اولویت دارد، که از آن جمله می توان موارد ذیل را نام برد:

- بنا به رضایت مراجع در صورتی که افشای راز موجب آسیب به مراجع نشود؛ مانند مواقعی که مشاور جهت پیشبرد فرایند مشاوره نیاز به مشورت با متخصص دیگر داشته باشد.
- احتمال آسیب های فردی یا اجتماعی مانند حفظ جان، حفظ آبرو، بیماری مسری و ...
- وجود حکم قضایی
- اولویت تربیت کودک توسط والدین بر حفظ حریم خصوصی کودک.

منابع

- امامی راد، احمد؛ و فقیهی، علی نقی. (۱۳۸۹). مقایسه ی مسائل اخلاقی رازداری تقوا و دوری از شهوت پرستی در مشاوره ی اسلامی و نظام نامه ی اخلاقی انجمن مشاوره ی آمریکا (ACA)، روان شناسی و دین، ۱۲(۳)، ۳۳-۶۰.
- بهرامی، محسن؛ و فرامرزراملکی، احد. (۱۳۹۱). تحلیل مفهومی تعارضات اخلاقی. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، ۲۳(۵)، ۲۲-۴۴.
- حسینیان، سیمین. (۱۳۸۵). اخلاق در مشاوره و روان شناسی (مبانی و اصول) (ج ۱-۱). تهران: کمال تربیت.
- دیلمی، حسن بن محمد. (۱۴۰۸). اعلام الدین فی صفات المؤمنین (ج ۱-۱). قم: موسسه آل البیت (علیهم السلام).
- رضوانی، علی. (۱۳۹۲). شاخص های تقدیم اهم بر مهم در تزاخم های اخلاقی. معرفت اخلاقی، ۱۳(۴)، ۵-۱۸.
- سازمان نظام روانشناسی و مشاوره جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۷). نظامنامه اخلاقی. تازه های روان درمانی، ۴۹-۵۰(۱۳)، ۱۳۶-۱۴۸.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱-۲). بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۷۰). مکارم الأخلاق (ج ۱-۱). قم: الشریف الرضی.
- عروتی موفق، اکبر. (۱۳۹۶). تحلیل اخلاقی مسئله افشای سر در فرآیند مشاوره (با رویکرد اسلامی). پژوهش نامه اخلاق، ۳۶(۰)، ۷-فیض کاشانی، ملا محسن. (۱۴۲۸). المحجّة البيضاء. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۳). تفسیر القمی. (طیب موسوی جزائری، محقق) (ج ۱-۲). قم: دار الکتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ و دیگران. (۱۳۸۵). اخلاق در قرآن. قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام).
- ملکی میانجی، محمدباقر. (۱۴۱۴). مناہج البیان فی تفسیر القرآن (ج ۱-۳). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- نراقی، محمد مهدی. (۱۳۶۶). علم اخلاق اسلامی: ترجمه کتاب جامع السعادات. تهران: حکمت.

